

דף שבועי

בס"ד

פרשת צו, תשפ"א, מספר 1412

הזמנה לפיוט: תפילת טל משה ציפור

לשוני גבוה, תוך שיבוץ בדרך מחודדת ויחידתית של מילים וצירופים מן המקרא ומהספרות המדרשית והתלמודית. לפייטנים סגנונות שונים. מהם היו שהרבו ליצור תחדישים לשוניים חידתיים.⁴ משום כך הפיוטים (בכללם אלו שבסדרי 'סליחות' או 'ק'נות') של פייטנים אלו מצריכים פרשנים ופותרים.⁵ במיוחד הצטיין ר' אלעזר הקליר ביצירת צורות לשוניות כאלה, וידועים

דברי הביקורת החריפים של ר' אברהם אבן עזרא (בתוך פירושו לקהלת ה:א).⁶

ניתנת האמת להיאמר, שהטקסט של רבים מבין הפיוטים אינו מובן כלל, והמתפלל אינו מבין מה הוא אומר. לפיכך נשאלת השאלה, במה זכו דווקא פיוטים אלה ולא אחרים להיכלל במבחר שנוהגים לאומרם? יש להניח שלרובם היה זה מזל (כמו לספר תורה שבהיכל, שדווקא אותו הוציאו לקריאה ולא ספר אחר). חלקם בוודאי בזכות הניגון מושך הלב שדבק בהם ודבק בציבור, והוא שנעשה עיקר – ולא המילים.⁷

לפי המשנה, פוסקים לבקש גשמים ולהזכיר גבורות גשמים ביום הראשון של חג המצות, במוסף. ומה בתפילת מוסף עצמה? יש הנוהגים להכריז קודם לתפילת הלחש של הציבור על אמירת "מוריד הטל". פותחים בפיוט האלפביתי "טל תן לרצות ארצך" (אשר שורותיו בסדר תשר"ק, וכל בית פותח ב'טל' וחותרם 'בטל'), ולאחריו החזן מכריז: "שאתה הוא ה' א-להינו, משיב הרוח ומוריד הטל", והקהל עונה: "לברכה – ולא לקללה", וכן הלאה. מכאן ואילך חדלים להזכיר, או לשאול, גשמים. כך מקובל בקהילות מערב אירופה וברוב הקהילות בארץ ישראל.

4 על מפעלו של יונה פרנקל, מחזור פסח לפי מנהגי אשכנז לכל ענפיהם, ירושלים תשנ"ג.

5 כמו לדוגמה: הפועל בזמן עבר "נַם" במשמע של 'אמר'; זהו השורש נא"מ בהבלעת האות הגרונית אל"ף. כך ב'סליחה' האלפביתית "אלה אזכרה" המצורפת ל'חזרה' בתפילת מוסף של יום הכיפורים (הבית הפותח באות ט': 'טהר').

6 ראו ע' אלון, "ענייני לשון בפיוט 'תפילת טל' – עיון בלשוני-דידקטי", מים מדליו 22–23 (תשע"ב).

7 אחד מפיוטיו של הקליר הפך לשם דבר ולכינוי לעג לכתיבה בסגנון כזה. זאת בזכות פתיחתו לפיוט לתפילה בפורים: "אץ קוצץ בן קוצץ קוצץ לקצץ" וכן הלאה.

לשימו לב איך ניגוני 'מזמור לְדוֹד הָבוּ לָהּ בְּגִי אֶ-לִים' (תה' כט:א) מרסקים את הפסוקים (כמו... כמו...), אבל אומצו, ללא אבחנה, על ידי ציבור המתפללים.

על פני תקופה ארוכה בת מאות שנים נכתבו עשרות רבות של פיוטים, שנועדו להשתלב בחלקים שונים של התפילות ובחיים הדתיים בכלל. הפיוטים נשתמרו בספרי תפילות ('סידורים' ו'מחזורים') ישנים של קהילות שונות, שהכניסו מהם לסדר תפילותיהן.

הפיוטים מתמיינים בכינויים שונים, בהתאם למקום שנועד לכל אחד מהם בתוך סדר התפילה. כגון, אלה הידועים בכינויים "יוצרות" (פיוטים שמקומם הוא בברכת "יוצר אור");¹ "הושענות" (פיוטים שבמרכזם הקריאה "הושע נא!");² "סליחות"; וכן "קרובות",³ שהם פיוטים בני תשעה עשר בתים, שכל אחד מהם צמוד לחתימה של ברכה מתוך תשעה עשר הברכות של ה'עמידה' לימים מיוחדים, כגון פורים, או בני שבעה בתים, כאשר הם נועדו להשתלב בתפילת העמידה של ימים טובים או שבתות מיוחדות. אז ה'עמידה' היא בת שבע ברכות בלבד (הסוג האחרון מכונה אפוא "שבעות"). מיון אחר הוא על פי מבנהו של הפיוט.

במקורו נאמר הפיוט על ידי החזן – לרוב בפעם הראשונה היה זה המחבר עצמו – בתוך חזרת הש"ץ בקול על תפילת העמידה. הטקסט לא היה בידי הציבור, והוא רק שמע.

קיימים אוספים שונים של הפיוטים הללו לסוגיהם, ונכתבו מחקרים רבים על מוצאם ומהותם וכן נכתבו להם פירושים.³ הפיוטים נכתבו במשלב

* פרופ' משה צפור הוא פרופסור מן מניין (בדימוס), המחלקה לתנ"ך, אוניברסיטת בר-אילן, וראש החוג לתנ"ך במכללת גבעת וושינגטון.

1 בפי העם הכוונה במקרה זה לפיוטים המשולבים בברכת 'יוצר אור', וכן, בהשאלה, למשולבים בחזרת הש"ץ על תפילת העמידה, שמן הנכון לקרוא להם "קרובות", כדלהלן. הפיוטים ליום הראשון של ראש השנה מזכירים הרבה תקיעת שופר, ומשום כך, אם חל ר"ה בשבת, מחליפים ואומרים בו את פיוטי היום השני. ברוב המחזורים פיוטים אלה מודפסים בתחתית אותו עמוד עצמו. ידוע הניב "החליף את היוצרות", הלכות מן הטעות שעושה החזן, כשהוא פותח בפיוט שנועד לאחד משני הימים הטובים של ר"ה, בשעה שצריך היה לפתוח בפיוט של היום האחר...

2 נקראות גם "קרובץ", שהוא "קרובעס", על פי ההגייה האשכנזית, ופירושוו כנוטריקון: "קול רינה וישועה באהלי צדיקים"...

3 נזכיר כאן בחטף רק מקצת החוקרים: צונץ, זולאי, דניאל גולדשמידט, עזרא פליישר, יונה פרנקל ושולמית אליצור. הדברים המובאים כאן מתבססים

בתים נוספים להוספה לפני החתימה של כל ברכות העמידה האחרות. פיוטים אלה, הנאמרים בדבקות, אינם מובנים לרוב הציבור, וראוי לעיין תחילה בפירושים. הנה מקצת מן הפיוט עם ביאור ושילובו בתוך הברכות הראשונות של העמידה (הוספתי כאן את הבית השלישי שאינו מופיע ב'מחזורים' שבידי הציבור; אותיות ט-י-כ-ל):

הפיוט אלפביתי בארבע השורות הראשונות. בראש כל בית מוצבת תיבה מתוך הפסוק המספר בשבחו של בורא שמיים וארץ, המוריד טל משמיים: "בְּדַעְתּוֹ (בתבונתו) תְּהוֹמוֹת נִבְקְעוּ וּשְׁחָקִים יִרְעְפוּ טַל" (מש' ג:כ). השורה השלישית פותחת בתיבה "טל", ובשורה האחרונה אות ראשונה של שם המחבר, "אלעזר" (הקליר). כן: אות, להחיות, עֵבֶב (=יצר עב); בית רביעי (שאינו מצוטט בטבלה) פותח: "ושחקים מזילים טל שמים", ומסיים: "זבחי רצון ליום שנים" ("שנים ליום עלה תמיד"); בית חמישי פותח: "ירעפו פעול ביום חילך", ומסיים: "רוננים ברדת הטל בטוב להללך", וכך הלאה.

בכל שורה אחרונה יש משפט המתייחס לסיום הברכה: "להגן – בא"י מגן אברהם"; "להחיות בו נקוקי סעיפים" (=את המתים הטמונים בנקיקי הסלעים, עפ"י יש' ב:כא; ז:יט; "יחיו מתיך נבלתי יקומו הקיצו וְרָנְנוּ שְׁכֵנֵי עֵפְרַיִם כִּי טַל אֹרֶת טַלְךָ" יש' כו:יט), "בא"י מחיה המתים"; "נקדש באלפי רבבות – האל הקדוש"; והנה סיומי הבתים בהמשך: "זבחי רצון – רצה... ואשי ישראל" (עבודת המקדש); "בטוב להללך – הטוב שמך ולך נאה להודות".

הפיוט משובץ שברי פסוקים, ובחלקם הם מוצאים מהקשרם. כך למשל: **בדעתו** – כאן משמעו 'ברשותו'. **אביע חידות** (דברי הגות; תה' עח:ב) – כאן יש בו גם שמץ של חידות ממש, דברי חידוד, אך העיקר הוא במשחק המילים של ההוראות 'חדוה', אבל גם: 'לחדש', על-פי ארמית ('לחדות'). **אות טל ילדות** – **להגן לתולדות** (לצאצאיו) – רמז ל'לך טל ילדתיך: נִשְׁפַּע ה' וְלֹא יִנָּחֵם" (תה' קי:ג-ד), שנדרש בפנים שונות על אברהם, כגון שנשבע לו שלא ימנע טל מבניו לעולם.

בבית השני ההרכבה של **תהומות הדום** משמעה: מעמקי הארץ ("הארץ הדום רגלי"). **זכרו גבורות**... – חקקו, קבעו הלכה, שבעמידתנו במוסף יש להוסיף הזכרה של טל בברכה השנייה, "גבורות". ראוי אפוא לעיין בפירושי המילות, למשל בסידור **ינת ישראל**, למען אשר נדע מה אנו מוציאים מפיו.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא

לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

[הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)

יש לשמור על קדושת העלון

...ומלך עוזר ומושיע ומגן:	...מחיה מתים אתה רב להושיע:	...וקדושים בכל יום יהללך סלה:
בְּדַעְתּוֹ אֲבִיעָה חִידוֹת בְּעַם זוּ בְּזוּ בְּטַל לְהַחְדוֹת טַלְגֵּיא וּדְשֵׁאִיהָ לְחַדוֹת דְּצִים בְּצֵלוֹ לְהַחְדוֹת אוֹת יְלָדוֹת טַל לְהַגֵּן לְתוֹלְדוֹת	תְּהוֹמוֹת הָדוּם לְרַסִּיסוֹ כְּסוּפִים וְכָל נְאוֹת דְּשֵׂא לֹו נְכֻסְפִים טַל זְכָרוֹ גְבוּרוֹת מוֹסְפִים חֻקוֹק בְּגִישֵׁת מוֹסְפִים טַל לְהַחְיֹות בּוֹ נְקוּקֵי סְעִיפִים >כאן בא הפיוט בסדר ת-ש-ר-ק: טל תן לרצות ארצך שיתנו ברכה בדיצך...< ולסיום: בא"י, מחיה המתים. ¹¹	יְלָדוֹתוֹ לִילְדֵימֵן בְּטַל לְהַרְבוֹת טַל כְּבַרְת הַר וְעַרְבוֹת לְלֹא צְמֵאוֹ בְּחַרְבוֹת עֵבֶב נִקְדַּשׁ בְּאַלְפֵי רַבְבוֹת בְּרוּךְ אַתָּה ה', הָאֵל הַקְּדוֹשׁ.

אחרים נוהגים בתפילת לחש לומר עדיין: "אתה גיבור... משיב הרוח ומוריד הגשם", ולהתחיל את אמירת 'טל' רק החל מחזרת הש"ץ, שבה משולבים הן פיוט ה"שבעתא" הפותח "בדעתו אביע חידות" (ראו להלן), והן הפיוט הנזכר "טל תן".⁸ וכיצד? כדרך השילוב של פיוט בתוך התפילה הקבועה, ולפני החתימה, כך: "...מלך עוזר ומושיע ומגן", וכאן נכנס הבית "בדעתו אביע חידות", ולאחריו "ברוך אתה ה' (להלן בא"י) מגן אברהם";

אתה גיבור לעולם, ה', מחיה מתים אתה, רב להושיע" ועתה מגיע הבית השני: "תהומות הדום לרסיסו כסופים", ולאחריו פיוטים נוספים ובסופם הפיוט "טל תן לרצות ארצך" וגו', וההכרזה: "שאתה הוא ה' א-להינו, משיב הרוח ומוריד הטל", וכן הלאה.

אמרנו "שבעתא", והרי עינינו רואות במחזורים רק שני בתים, המשובצים בשתי הברכות הראשונות, "מגן" ו"גבורות"?! ובכן, יש לציין כאן שתי עובדות:

(א) בסידורים שבידינו נמצא, לאחר "לשובע ולא לרזון", המשך כרגיל: "מכלכל חיים בחסד" וכו', עד לחתימה: "בא"י, מחיה המתים". ברם, בסידורים ישנים יש במקום זה נוסח קצר יותר, המסמיך את הפיוט לחתימה, בזה הלשון: "...לחיים ולא למוות, לשובע ולא לרזון, ממית ומחיה" ומצמיח ישועה ואין דומה לך, בא"י מחיה המתים".

(ב) בסידורים אלה מופיעים גם הבתים האחרים של ה"שבעתא": "נבקעו... בא"י, האל הקדוש", "ושחקים... בא"י, שאותך לבדך ביראה נעבוד";¹⁰ וכן

8 וכתמונת ראי: המנהגים הקשורים במעבר אל הזכרת "משיב הרוח ומוריד הגשם" החל בשמיני עצרת. קיימת מחלוקת בין הפוסקים אם בקיץ אומרים בכל התפילות "מוריד הטל" או רק "רב להושיע, מכלכל חיים בחסד". בעדות שונות יש מנהגים אחרים או פיוטים אחרים שאינם מזכירים כאן.
9 החיבור כאן, כדי לחזור אל לשון ברכת 'גבורות', מחוספס.

10 זהו הנוסח החליפי, במקום החתימה הרווחת: "המחזיר שכינתו לציון", והוא מודפס בסידורים שונים כנוסחת החתימה לאותם ימים טובים שבהם אומרים "ותערב עליך עתירתנו".

11 וכיוון שכבר הוכרז "משיב הרוח ומוריד הטל", קיצרו וויתרו על אמירת המשכו של הפיוט הארוך, "נבקעו...".

דף שבועי

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף